

Раймонд Детрез
(Гент, Льовен)
Raymond.Detrez@ugent.be

Партений Павлович *revisited*

Raymond Detrez (Gent, Leuven)
Raymond.Detrez@ugent.be

Partenij Pavlovič revisited

The 18th century in the Balkans is generally considered as a transitional stage from the late Middle Ages to the Enlightenment or the National Revival period. Research apparently focuses mainly on the “progressive” features of historical personalities – those features that announce the future. This appears to be the case also with Partenij Pavlovič, a cleric of Bulgarian origin in the service of the Serbian churches of Peć and Karlovci: many scholars characterize him as an early exponent of Enlightenment and National Revival in the Balkans.

However, a close and critical reading of his autobiography and the autobiographical marginalia he used to add to some medieval manuscripts reveal that he was, in fact, a rather bigoted advocate of a conservative brand of Orthodox Christianity. His worldview was far remote from rationalism, secularism and religious tolerance typical of Enlightenment thinking. Partenij repeatedly triggered quarrels with representatives of the Catholic church about the notorious question of the filioque, which according to him is to blame entirely on the Rome. He thinks – as did, by the way, also the Patriarchate of Constantinople – that Ottoman rule is imposed by God to punish the Orthodox Christians for their sins, most likely for their preparedness to accept a reconciliation between the Churches of Rome and Constantinople and their reunification under the authority of the Pope. He strongly believes in the miraculous healing forces of icons and relics. He also seems to be convinced that earthquakes and other natural calamities are deliberately caused by God to punish Catholics who want to turn Orthodox churches into Catholic ones. Partenij looks forward to Peter the Great liberating the Balkan Orthodox Christians from Muslim dominance, but there is no trace of any Bulgarian or Slavic ethnic, let alone national awareness. Cyrillus and Methodius are venerated by him as Christian proselytizers and wonder-workers; there is hardly any attention for their role as the creators of the first Slavic alphabet and the Slavic literary language. Bulgarian and Serbian kings and tsars are referred to solely as protectors of Orthodox Christianity. There is no interest whatso-

ever in Peter as a reformer; he is perceived exclusively as a tool in the hands of God in order to fight Swedish and Turkish heretics.

This might be disillusioning to those who prefer (as I do) Enlightenment to medieval religious obscurantism, but one has to accept the prevalence of the latter in the 18th-century Balkans if he or she wants to grasp how Partenij – and evidently most of his contemporaries – perceived the world around them and responded to it.

Keywords: Partenij Pavlovič, Balkans, Orthodox Christianity, Enlightenment, National Revival

В няколко студии, събрани (в български превод) в книгата Не търсят гърци, а ромеи да бъдат, се опитам да отбележа основните черти на „ромейската общност”, както наричам православната културна общност в Османската империя. (Детрез 2015) Осъзнавам, че терминът „ромейска общност” страда от известна двусмисленост, тъй като „ромеи” са на първо място византийците. Като „ромеи” обаче се самообозначават и православните вярващи в Османската империя – покрай по-често срещаното „християни”. Ромейската общност е вариант на подробно описаната от Д. Оболенски „византийска общност” или нейното продължение в условията на османското владичество. (Оболенски 2001) Възникнала в лоното на Цариградската патриаршия и на подчинените *de facto* на нея автокефални църкви в Османската империя, ромейската общност е носителка на колективна, надетническа религиозна идентичност, за която е характерно чувството на привързаност и лоялност към православната религия, нейните институции, нейните културни изяви и традиции и т. н. Съзнанието на принадлежност към етническа общност не е изчезнало, но не е преобладаващо и се оказва в много по-малка степен морално „ангажиращо”.

Термините, използвани в българската историография за обозначаването на тази общност, са „късносредновековна”, „предмодерна”, „предвъзрожденска” или понякога ранновъзрожденска. Тези термини всъщност отричат съществуването на османско православно общество *in its own right* – с правото да бъде самостоятелна историческа формация, а я прикачват като „епилוג” или „увод” към Средновековието или Просвещението/ Възраждането. Османският период в историята на православните народи на Балканите (и в Анатолия) обаче може да бъде разгледана като „епоха” сама за себе си, през която техните споделени ментални нагласи и културни прояви достатъчно се отличават от средновековните и още повече от възрожденските, за да бъдат обозначени

със специфичен термин „ромейски” – или друг, по-еднозначен и по-подходящ, за който аз не можах да се сетя.

Партений Павлович – „между два свята и две епохи”

В настоящата статия искам да представя Партений Павлович, духовник и общественик от първата половина на осемнадесети век, като представителен интелектуалец от „ромейската общност”, който позволява чрез живота и делото му да вникнем по-дълбоко в сърцето и в ума на „ромейския човек”. Партений е българин, прекарал целия си активен живот като свещеник сред сърбите в Османската и в Хабсбургската империя. В българските изследвания той е представен като преходна фигура между Средновековието и Просвещението, респективно Възраждането, или, както се изразява В. Киселков, като „попаднал на граничната бразда между два свята и две епохи”. Най-много, обаче, се набляга на просвещенското и възрожденското в него. Киселков обяснява:

Като монах той живял с религиозната идеология на всички старобългарски писатели. Обаче като общественик той трябва да бъде причислен към онези свои съвременници, които долавяли агонията на феодализма и закрепването на буржоазията и затова съдействували за разрастването на едва зародилото се национално-освободително движение у народите на Балканския полуостров. (Киселков 1956: 398)

Б. Ангелов, питайки се към коя епоха Партений спада, признава, че

той по начало споделя идеите на християнската религия, с която е закърмен още като дете, сред чиито деятели израства и се оформя като мислещ човек. (...) В това отношение той показва прилика с българските книжовници от Средновековието, мирогледно се приобщава към тях. Но Партений не е изцяло човек на Средновековието, у него нещо се ломи, има нещо ново, плод на времето, в което живее. (...)

Разбира се, основно у Партений е религиозното християнско мировъзрение, от което и не е могло да се освободи изцяло. Тук по-важни са кълновете на новото време, изразили се, както вече казах, в подчертано изтъкване на своята личност, в изказване на мнение по важни житейски проблеми, в определеното отношение между него и външния свят, в показаното високо верско, славянско и народностно съзнание, в гражданското му и писателско съзнание, в активната му обществена и книжовна дейност, в оценката на руската външна политика към живота на южните славяни. (Ангелов, 1964: 58-59)²

² Прави впечатление, че повечето от изброените от Ангелов „просвещенските” качества на Партений редовно се приписват и на безспорно средновековни

П. Бояджиев, най-подробният и задълбочен биограф на Партений, започва монографията си с още по-категорично твърдение „Този човек на Просвещението, изпреварил времето си сред югоизточноевропейските славяни” и в заключава монографията си, повтаряйки, че „Партений Павлович е бил в челните редици на онези, които създават в Югоизточна Европа епохата на Просвещението, определят нейния борчески, прогресивен облик”. (Бояджиев 1988: 3, 58).

Любопитно е дали наблягането на „прогресивното” в „преходни” исторически личности като Партений се дължи на професионална деформация, при която исторически явления се възприемат по-скоро като „развитие” отколкото като „състояние”, или на идеологическия подход към историята, при който само прогресивното заслужава вниманието на науката, или пък на криворазбраната патриотична необходимост и българската литература да разполага със значими писатели-представители на Просвещението.

Партений Павлович – homo oecumenicus

За живота на Партений Павлович знаем главно от кратката му автобиография, от разни приписки в ръкописи и печатни книги, и от няколко запазени писма.³ Роден е към 1700 г. в Силистра, учи в родния си град и в Бейската академия в Букурещ, кратко време пребивава в Италия и през 1721 г. приема монашеския чин в сръбски манастир в Бока Которска в Далмация. След това служи като дякон, протосингел и архимандрит ту на Печката патриаршия, ту на Карловацката митрополия, изпълнявайки най-различни отговорни задачи.⁴ През 1751 г. става епископ, викарий на Каловацкия архиепископ Павле Ненадович. Той е свидетел или поне съвременник на важни исторически събития, които се

писатели и дейци като Климент Охридски, Наум Охридски, черноризец Храбър, Презвитер Козма и други.

³ Автобиографията на Партений е публикувана за пръв път в Руварац (1905). Приписките и други документи в повечето случаи също са издадени за пръв път в Сърбия, а събрани в Ангелов (1964: 25-53, 197-209). Тук цитирам това издание.

⁴ Покрай Печката патриаршия, премахната от османците след завоюването им на Сърбия и възстановена от тях през 1557 г., от 1708 г. съществува и Карловацката архиепископия, която обслужва около 200 000 сърби, избягали през 1680-те години в Хабсбургската империя след потушаването на предизвиканото от австрийците сръбско антиосманско въстание. Печката патриаршия продължава да функционира до 1766 г., когато е присъединена към Цариградската патриаршия.

отразяват в автобиографията му: войните на Петър Велики с османците и с шведите в началото на осемнадесети век; подкрепата, оказана от Влашкия войвода Константин Брънковяну на Русия, последвала от арестуването му и екзекуция от османците; потушаването на въстанията, вдигнати от сърбите в подкрепа на австрийците към края на тридесетте години на осемнадесети век; бягството на сърбите, водени от патриарх Арсений IV, в Хабсбургската империя; изграждането на сръбската архиепископия в Карловац и други. Партений Павлович умира през 1760 г.

Всички писания на Партений са религиозни по съдържание или са свързани за църковния или монашеския живот: Тропар и кондак на мъченика Стефан от Херцеговина и Прослава на сръбските крале-светци, оригинални произведения, написани през 1732-1733 г.; преведените от гръцкия Требник от 1749-1751 г., Литургия на апостол Яков и Ода за второто Христово пришествие, последните две с неизвестна дата; Опис спрских фрушкогорских манастира от 1753 г.; кратки приписки в ръкописи и печатни книги.⁵ Партений няма написано нищо от светски характер. И автобиографията му съдържа дълги разсъждения по разни богословски и църковни въпроси, които нямат пряка връзка с биографията му.

Партений през целия си живот непрекъснато е на път, ту като изпълнява наложени му задачи, ту без очевидни причини, по собствено желание. В това отношение продължава византийската традиция на „пътуващите монаси”. (Божилов, 2008: 237-238) За важната им роля като посредници и създатели на „мрежи” (*networks*) през османския период е писала за пръв път Керъл Роугъл. (Rogel 1977: 77-101) Такава роля безспорно играе и Партений. Интересното е, разбира се, къде пътува той. Ако оставим настрана краткото му и не много сполучливо пребиваване като младеж в Италия и няколкото командировки във Виена, Прага и Карлови Вари, той прекарва целия си живот в тези предели на Османската и Хабсбургската империя, където живеят православни християни. Маршрутите на Партений очертават една балканска „география на вярата”, представляваща общата родина на многоетничната „нация на вярата”. Не се сбъдва желанието му през 1721 г. да отиде в Русия. Не

⁵ Партений е единственият български книжовник през XVIII в., който създаде значително по обем творчество на църковнославянски. Това без съмнение се дължи на сръбската среда, в която живее и в която църковнославянският продължава да се използва не само в литургията. В България по това време дамаскинарите пишат на говорим български.

се сбъдва и намерението му да прескочи от Карлови Вари в Саксония за да посети университета и училищата там, но това е единствената проява на някакъв интерес в света извън пределите на православния свят. (Ангелов 1964: 200)

„Човек от Просвещението”?

Цялото мировъзрение на Партений е проникнато от дълбока религиозност, от убеждението, че божията воля действа навсякъде и решава не само неговата съдба и съдбата на всички смъртни поотделно, но и съдбата на цели народи и цялото човечество. Макар че Партений посещава Бейската академия в Букурещ, където студентите са обучавани в духа на неоаристотелския рационализъм и прекарал известно време в училището на „картезианина” Методий Антракит в Костур, мирогледът му е останал напълно средновековен. По всичко личи, че Партений смята, че чрез употребата на разума си човекът не може да промени нито своята съдба, нито света. Надеждата му е в иконите и мощите на светците, в чието лечебно и чудотворно действие сляпо вярва. Автобиографията му съдържа дълъг списък на черквите и манастирите, които посещава, за да се покланя пред запазените в тях икони и мощи: манастира на Св. Наум, манастира край Елбасан с мощите на Иван Владимир, манастирите в Арденица и Авлона, черквите в Корфу, в Задар, Бар, Печ, Дечанския манастир, в София, в Студеница и на много други места. (Ангелов 1964: 201-202) Просвещение, разбира се, не значи безбожие, най-малко в православния свят, но все пак предполага по-скептично отношение към феномени, които граничат със суеверието и към които и самата православна църква проявява известни резерви. От подобно критично отношение при Партений няма следа.

Ангелов изтъква като индикация за партениевите „нови мирогледни схващания” описанието му на употребата на лечебната вода в Карлови Вари, което той смята за „немислим в устата на средновековен книжовник”. (Ангелов 1964: 59) Партений прекарва в Карлови Вари три месеца в компанията на карловацкия архиепископ Викентий, който се лекува там. Ето описанието:

Вода там изходит из земли врела, клокочюща, юже пиют там приходящи якоже кафу; и очищает чюднѣ чловѣка она вода. В первый ден 5 филчана треба пити, в вторый ден 10, в третий 15, в четвертый 20 и прочая. И болныи, и здрави пиют по нѣколико дни. От различных там собирают ся народов яко на цѣлительную воду. Виенстии врачеве тогда совѣтовали покойного Викентия митрополита там

пойти исцѣления ради болести его. Карлови Теплице зовут ся, понеже при Каролу пятому римскому цесару изобретене тѣ воде, в них же обрѣли пса и сърну утоплени мертви.⁶ (Ангелов 1964: 200)

Не е ясно кои „нови мирогледни схващания” тук са „немислими за средновековен книжовник”: подобни процедури са познати и описани и в българското средновековие. (Милтенова 2008: 222, 225) Впечатлението за „модерна” научност, което прави изброяването на дозите изворна вода, до голяма степен се разваля от присъствието на двете удавени животни.⁷ Фактът, че в един ръкопис от XV век той добавил пагинация и съдържание, може да е „интересен и важен момент от нашето [българското, Р. Д.] културно развитие” (Ангелов 1964: 26-27), но все пак става дума за въвеждане на библиографска практика, която в други среди съществува отдавна и не може да направи Партений представител на ранното Просвещение на балканите.

„Славянско и народностно съзнание”?

За Партений всички православни християни заедно представляват „православный народ” – голяма, хомогенна и кохерентна общност, в лоното на която етническата принадлежност няма голямо значение. Както забелязва Й. Иванов, „[з]а Павловича като че ли няма гърци, българи, сърби, власи и руси, а само православен народ, чиито врагове са турци, католици и др.” (Иванов 1935: 82; Ангелов 1964: 9.) Самият Партений е българин, но цял живот с безусловна вярност служи на сръбската църква – или по-точно на сръбските църкви, Печката и Карловацката. Подписва приписките си, написани на църковнославянския, с погърченото си име Παρθένιος Παύλου. (Ангелов 1964: 26, 28) Руснаците за него са винаги „наши едновѣрци”, а никога, например, „наши съславяни”. Партений

⁶ Град Карлови Вари всъщност е основан от чешкия крал Карл IV Люксембургски през XIV в., но става популярен като курорт по време на император Карл V Хабсбургски през XVI в. (По технически причини и поради по-голямата достъпност за съвременния читател предаваме правописа на Партений в опростен вид, без да променяме самия му език.)

⁷ Партений криво е разбрал или неадекватно е преразказва легендата, според която ловно куче на Карл IV, преследвайки сърна, паднало във врялата вода, но вместо да умре от изгарянията, излекували се раните, които имало по него. От съобщението на Партений за удавените куче и сърна нищо не може да се разбере, но дори да е имал предвид „истинската случка” с излекуваното куче, то също не може да ни убеди в „новите му мирогледни схващания”.

много рядко споменава „славяните”, а никога „южнославяните” – термин, който по неговото време вероятно още не е бил изобретен. Не личи, че емоционално е свързан повече с българите, отколкото с останалите православни християни. Доколкото се разбира от автобиографията му, след като напуснал родния си град Силистра, вече никога не се е връщал там. През 1733-1735 г. посещава няколко български манастири и прекарва три месеца в Рилския манастир. (Трябва обаче да имаме предвид, че Рилския манастир по това време принадлежи към Печката патриаршия.) Само веднъж, в една приписка от 1733 г. в ръкопис в библиотеката в Рилския манастир, той споменава за българите, призовавайки Св. Иван Рилски „назирати своя люди болгарский благовѣрный народ и избавляти от различных искушений и насилій от бѣсов и невѣрного агарянского народа, и молити живоначелную святую тройцу и всей вселеннѣй.” (Ангелов 1964: 26) Партений всъщност само ни информира, че сънародниците на Св. Иван Рилски са българи; не може да се разбере, че и самият той е един от тях: „своя люди” се отнася към Иван Рилски. Партений моли светеца да закриля българите не поради народността им, а поради чисто религиозни съображения: изкушенията и насилията от страна на бесове и неверни мюсюлмани.

В друга приписка, от 1734 г., към Житието на Св. Сава, ръкопис от XVI в., запазен в Рилския манастир, Партений разказва, че преписал хрисовул, който цар Иван Шишман дал на Рилския манастир. Нито отбелязва, че Иван Шишман е български цар, нито намеква за историческата роля, която играел царят. Цялото внимание на Партений е насочено към покровителстването от Иван Шишман на манастира. По-нататък в същата приписка Партений разказва за това, че „святяя его цѣлебния мощи смиренно лобизав и иныя различния мощи во единую икону”. (Ангелов 1964: 27-28) Рилският манастир не възбужда никакви патриотични чувства, а, както отбелязва в своята автобиографията, в него търси само духовно утешение и спокойствие: „великим услаждением безмолвия пребывая и чая бога, спасающаго мя от малодушия и бури мирских и мятежей и смущений”. (Ангелов 1964: 200)

Безразличието му към „народността” личи още по-ярко от информацията, която дава за Св. Седмочисленици – Кирил и Методий и петимата им ученици – по повод посещението му на манастира на Св. Наум на Охридското езеро:

В Албаний посѣтих монастыр светаго Наума и держасмо бдѣние на праздник его. В той обители ест гробница и мощи его чудотворни. Не пророк Наум той,

но инѣй, от седмочисленних, апостолски проповѣдавших, имже и правило сложено от Герасима или Григория епископа диррахийскаго, в Бѣлградѣ бывшаго греческаго учителя, в книзѣ греческой, друковатѣ в Воскополѣ. Иже именуют ся там в книзѣ сице: 1. Мефодий, иже был и епископ в Моравий; 2. Кирилл, брат его филисоф, иже изложил славяном 40 писмена, якоже и в пролозѣ о том доволно являет ся; 3. Климент, охридский архиепископ, которая Охрида и первая Иустиниана именует ся, занеже ест отчество Иустиниана, присно памятнаго императора греческаго.

4. Наум, више именованный.

5. Сава.

6. Горазд.

7. Ангеларий.

Сии богоугоднѣ проводили и люди заучавали и наствляли на православную вѣру; и о изхожденїи светаго духа от отца увѣщавали западныя страны мудрствовать, его же ради узи и темници претерпѣли. Но сила вышняго бога их выну заступавала и от озлобити хотящих избавляли. Не точию бо учили народи, но и болѣзнующыя различными недуги, призиванием пресветыя и животворящия троици, исцѣлвали. И толико обогашенни были дарами светаго духа (по свидѣтельству списателя тѣх житию), яко самим взиранием и без прикосновением рук подавали исцѣление болящым. (Ангелов 1964: 201)

Партений почти не обръща внимание на създаването на славянските букви и книжовност от Кирил и Методий – постижение, което век по-късно ще стане предмет на българска национална гордост. За тези подробности отпраща читателя към житието в „пролога”.⁸ За Партений са важни само техните занимания като разпространители на християнската вяра. Не може и да не споменава „изхождението на духа от отца”, тоест за *filioque*-то – болния въпрос, който разделя Римската и Константинополската църква.⁹ Ако някъде в автобиографията имаше място за проявяване на „славянско и народностно съзнание”, щеше да е тук, където се споменават създателите на славянската писменост, но за Партений чудодейните им дарби да лекуват „без прикосновением рук” заслужават повече внимание.

Религиозна нетърпимост

⁸ „Пролог” е славянската дума за синаксар, сборник с житията на календарните светци.

⁹ Според Символа на вярата, установена на Първия Вселенски събор в Никея през 325 г. и втория в Константинопол през 381 г., Светият дух изхожда от Оцеца. Испански събор в Толедо през 589 г. добавя: „и от Сина” (на латински: *Filioque*). Тази промяна не се приема от Цариградската патриаршия и води до схизмата между Рим и Константинопол през 1054 г.

За Партений Павлович човечеството се състои от православни християни и други. Православните християни сме „ние“; привържениците на други вероизповедания – не само мюсюлмани и евреи, но и други християнски деноминации – са „другите“. Към тях Партений се отнася мнително и враждебно. Като младеж, завършил образованието си в Букурещ, отива в Италия очевидно с целта да продължи следването си там, но е принуден преждевременно да се върне поради предизвикани от самия него скандали с католиците:

И в Неаполи италианский заушение и из латинския церкви изгнание есм терпѣл, яко папу нарекал есм *Non e vero pastore il Pontifice, ma e falso, perche a fato la schisma in chesa de Jesu Christu*. И в Римѣ, и Венеций, и Флоренций, и в Барѣ подобнѣ или горше бы пострадал, аще не бы скоро прешел.¹⁰ (Ангелов 1964: 198)

През 1731 г., посещавайки Виена, пак критикува католиците поради отклоняването им от Символа на вярата, установена на първите вселенски събори:

Возвративше ся паки в царствующую Виенну, есм в храмѣ светого первоученика Стефана и архидиакона малу бесѣду сотворил о мирѣ, любвѣ и седми вселенскихъ соборѣхъ на латинский языкѣ. Того ради хотѣли мя затворити яко изумленна. И та предика била на празникъ всѣхъ святыхъ по римскомъ. Хотѣл есмъ продолжити еше, но егда видѣхъ, яко възбраняютъ и руки возложити хотѣли на мя, тогда оумолчахъ. (Ангелов 1964: 200)

Преписката му към Житието на Св. Сава съдържа цял списък от хора, които Партений смята за противници. След като напомни за разоряването на Милешевския манастир от „агаряните“, продължава:

Инии паки с[вя]тии [манастири] и дн[е]с цѣли и нерушими пребываютъ к нашему оутверждению и вѣры нашея благочестивыя и православныя, к постыждению же и посрамлению нечестивыхъ агарян, и зломудренныхъ еретиковъ латиновъ, арменовъ, несториановъ и прочихъ отступниковъ и отцѣпниковъ отъ католическыя вѣры и правыхъ догматъ нашея восточныя и апостолския церкви. (Ангелов 1964: 28)

Партений редовно прекъсва разказа за живота си с дълги разсъждения, които заемат около една трета от текста, и в които, не спестявайки обидните епитети, разобличава еретичните схващания на схизматичната римска църква. За схизмата според Партений са виновни само католиците.

¹⁰ Италианското изречение в превод гласи: „Папата не е истински пастир, но е фалшив, защото е причинил схизма в църквата на Исус Христос.“

Следователно, те трябва да направят първата стъпка към преодоляването ѝ.

О, да бы и днес вси римляне держали древнии календар или синаксар, не бы толико разстояние было между восточными и западными. О, да бы римская церковь не оставила пости, бдѣнія, воздержания и протчая предания восточных и западных светых отец, не бы днес толика вражда была между христиани. О, да бы подражала римская церковь трие отроки, в пламен огненный въвѣрженія и пѣсн духовную воспѣвающія, а не музику еврейскую и вавилонскую, языческую. (...)

Обратите се к нам, держите якоже и ваши праотци держали с нами изповѣдание вѣры. Оставьте вожди слѣпи и пастыри пагубни. (...) Прилѣпите се светѣй восточней церкви, ничтоже от преданных свѣтymi апостоли и богоносными отци изменшѣй, но свя догмати светыя православнѣй вѣры цѣли и нерушими сохранишѣй. (Ангелов 1964: 207-207)

Религиозната непримиримост на Партений спрямо католиците отчасти се обяснява от доминантната и често неприятелски настроена католическа среда, в която живее в Хабсбургската империя, но с радикализма си все пак доста се различава от секуларизма и верския плурализъм, свойствени на Просвещението.

„Божият гняв”

Партений е убеден, че Османска власт е наложена върху православните христиани от самия Бог поради греховете им. Това схващане за „смисъла” на османското владичество съвпада с официалното становище на Цариградската патриаршия, че Бог наказва православните христиани за изказваната от тях през XIV и XV в. готовност да приемат унията с Римската църква под върховната власт на папата. В споменатата вече преписка към Житието на Св. Сава, той пише за разрушените от османците църкви и манастири:

Многи бо наши прекрасни церкви восхитили, отнелиж божиим допущением, грѣх ради наших. (Ангелов 1964: 198)

Днес грѣх ради наших, якоже азъ видѣх очима мойма, манастир Милешева разорен и пожжен, светаго же Саввы мощи (якоже гл[агол]ют) сожежени от проклятых агарян. (Ангелов 1964: 28)

Бог обаче не допуска католици да посягат на православни храмове. В автобиографията си Партений дава три примера на природни катастрофи,

предизвикани от намерението на местни католически управници да превърнат православна черква в католическа или по друг начин да вредят на православието.

В Корфъ, славном градъ венецикия державы, 1719 тожде случило ся. И цѣла палата генералова раздружена громом и огнем, понеже восхотѣл олтар латинский сотворити в церкви православных, иде же почивают светяя мощи святаго отца нашего Спиридона тримифунскаго чудотворца. (...) Я видѣл мойма тѣлесныма очима и разрушеную палату и многих побиенных, и сам генерал побиен. (Ангелов 1964: 206)

Другите примери са земетресението в град Лисабон, който „преблагий бог потопил и разорил, что там гонили нашу веру и мучили наши православни”, и станалото „пред неколкихо лета” в Будим, където „восхотѣли в нашу православну церкву сотворити олтар римский”, та „божиим гнѣвом барот опалил се под градом, и стало трясение земли”. За греховете им Бог наказва католиците не само с природни бедствия, но и протестантство, който смята за не по-малко изпитание от „агарянското иго”.

Отнелиже бо презренна сия Христова заповѣд не точию запад, но и вѣсток велики подняли скорби, бѣди и обстояния, ов убо агарянское иго и мучительство, ов же лутерское и калвинское озлобление. (Ангелов 1964: 208)

Единствените, които Бог като че ли никога не наказва, са „агаряните”: те служат само за оръдията на Неговия гняв.

Избавлението

Понеже османското владичество явно се възприема не в политически смисъл, като загуба на държавността, а в религиозен - като „наказание божие”, за православните християни „освобождението” не значи непременно политическо освобождение и възстановяване на отделни независими национални държави, както си го представят дейците на народноосвободителните движения през XIX в., а по-скоро, както се изразява В. Рудометоф, „избавление в християнския смисъл на думата, по божие провидение, и обхващаща всички православни народи”. (Roudometof 1998: 18; Clogg 1992: 17)

Партений наистина очаква „освобождението” на православните християни от „агаряните” да стане „по божие провидение”, чрез „божиите

оръдия” Петър Велики и Русия. Известно е пророчеството, според което „светлокос народ от север” щял да освободи православните народи на Балканите (Тъпкова-Заимова, Милтенова 1984: 30-31), но може би в неговия случай поводът за очакванията му са по-скоро войните между Османската и Руската империя от началото на XVIII в., които впрочем не винаги завършват с успех за Русия. Освен че ще стане чрез война, Партений нищо конкретно за това освобождение не споделя. Тъй като и за него става дума на първо място за християнско „избавление”, той не се занимава с политическата страна на въпроса – ще се създадат ли на Балканите независими православни държави или ще влязат ли освободените територии в състава на Руската империя? (Една част от православните Балкани вече са част от Австрийската империя, което Партений изглежда не смята за нередно.) Партений в автобиографията си не споменава нищо за Петър като реформатор, както бихме очаквали от „човек на Просвещението”, нито за международно-политически или стратегически съображения на Петър; за него той е „православный монарх”, сляпо оръдие в ръцете на Бог. Единствено при неудобството поражението на Петър срещу османците при р. Прут през 1711 г. да се представи като станало по „божията воля”, Партений прибегва към „историческо” обяснение: „И още не бы издали Мазеп царя Петра и Коснтантин Бранкович, принципи оба и воеводи, един казачкий, иной же валахийский, мню да бы одолени были агаряни.” (Ангелов 1964: 203)

Като неуспял чрез Петър, Бог прибегва към друго оръдие, императрицата Анна:

Но благоволил всесилный бог (по писаному „Сила моя в немощи совершает ся”) не Петром императором, побѣдителем еретика шведа, но по нѣколко лѣта, егда паки махOMETани почели бран против благочестивых Москвалех неправеднѣ татаров ради зловѣрных, Анною, вѣчная памяти, имепатрицею всероссийскою победил, попленил и студа исполнил горделивых и невѣрных агарян. (...) Женою побѣдил ест силнаго, якоже древле Иудифою страшнаго Олоферна вавилонскаго царя, Навоходоносора военачалника. Да познают языци и покаряют ся, яко с нами православными бог. (Ангелов 1964: 203)¹¹

¹¹ „Сила моя в немощи совершается” (2 Кор.12: 4) може да се разбере като допълнително „извинение” за поражението на Петър като „оръдие божие” срещу османците. Употребата на творителния падеж, на латински *instrumentalis* – „Петром императором”, „Анною императрицею” – показва в каква степен двамата за Партений наистина са само инструменти (оръдия) в ръцете на Бог; те не са „действащи лица”, за които се използва именителния падеж. Действащото лице е самият Бог.

Към средата на 1720-те години Партений посвещава на Петър стихотворение, всъщност превод на руско стихотворение, в което възхваля победата му над шведите:

Радуй ся, российский орле двоеглавный,
ты бо еси нынѣ въ всѣмъ мире славный.
Слава твоя нынѣ вездѣ процвѣтает,
понеже лев шведский ‘увы мнѣ’ ридает.

Яряща ся на ны, того побѣдивый,
Зубы и челюсти его сокрушивый,
Будеш и от нынѣ побѣждати в бозѣ,
И всех покаряти под царски си нозѣ.

„Радуйте ся нынѣ, вси ту предстояще!”
„Виват наш монархо” весело гласяще.
Вышний цар небесный даст ти многа лѣта,
Царствовать присна, без врагов навѣта. (Ангелов 1964: 48)

Въпреки омразата си спрямо католиците, Партений все пак оценява ролята на Австрия в борбата против османците. „Сия пѣсн приличествуе и превознесенному дому Аустрыйскому,” добавя той в Автобиографията към песента,

точно промѣнени имена – идѣже написано российский, там воспѣвати аустрыйски, а идѣже шведский, там пѣти турский. Видит ся бо на нем явно божие защищение или паче рещи на обоих Империях. (Ангелов 1964: 205)

Не е ясно доколко тази малко странна похвала на Австрийската империя е била искрена или само начин Партений да не разваля отношенията си с австрийските власти.

Заклучение

„Разбира се,” пише Ангелов, „основно у Партений е религиозното християнско мировъзрение, от което и не е могло да се освободи изцяло”. Тази формулировка създава впечатлението, че Партений само да е бил в състояние, е щял да се освободи от религиозното си християнско мировъзрение изцяло. По-близо до истината е, струва ми се, че Партений дори отчасти не се е освободил от това християнско мировъзрение и никога не е имал ни най-малкото желание да го направи. При него няма следа от съмнение във всъщността и всемогъществото на

Бог, в правотата на православната вяра, в чудодейната и изцелителната сила на иконите и мощите. Земетресения и гръмотевични удари нямат „природни“ причини, а са „наказания божии“. Петър Велики е неговия герой не поради реформите му в духа на Просвещение, а защото е „православен монарх“, който се бори срещу агаряните и протестантите-шведи. Няма ни следа от каквото и да е народностно съзнание: самоидентификацията е с православната общност, а не с която и да е етническа група. Сръбски крал и български цар се споменават само във връзка с техните заслуги към православието. В тази особеност може би се състои най-съществената разлика между средновековното и „ромейското“ светоусещане: средновековния човек, израснал в държава с определени отличителни признаци (династия, институции, религия, език и т. п.) е развил някаква рудиментарна етнонационална идентичност, докато при „ромейския човек“, чиято „държава“ на практика е Цариградската патриаршия, чувството на етническа принадлежност е било почти напълно изтласкано от чувство за религиозна принадлежност.

Партений изобщо не иска да се освободи от християнското мировъзрение, а „кълновете на новото време“ като че ли посреща с нежелание. Когато историческите събития, чийто съвременник е той, се пробиват в неговия средновековно-религиозен свят, той ги преосмисля така, да не са в разрез с него, а да намерят обяснение в съгласие с него. Петър Велики не воюва с шведите и с османците за достъп към Балтийското, респективно Черното море, какъвто е случаят, а защото едните са лутерани, а другите агаряни. Само с религиозно оправдание тези войни могат да имат смисъл в свят, какъвто той го разбира – подчинен на Божието провидение.

Ако искаме да проникнем в сърцата и в ума на хората на Балканите от първата половина на XVIII в, за да разберем тяхното поведение, трябва да приемаме, че те мислят и действат въз основа на предмодерно религиозно светоусещане и че нашият по начало рационален подход към действителността, както и нашата основна самоидентификация с етно-националната общност, са им съвсем чужди. Нищо в живота и делото на Партений не може адекватно да се обясни като си го представяме като ранен представител на Просвещението или на националноосвободителните движения на Балканите.

Литература

- Ангелов, Б. Ст. 1964, Съвременниците на Паисий. Т. 2. София: БАН. [Angelov, B. St. 1964, *Savremennitsite na Paisiy*. T. 2. Sofiya: BAN.]
- Божилков, И. 2008, Византийският свят. София: Анубис. [Bozhilov, I. 2008, *Vizantiyskiyat svyat*. Sofiya: Anubis.]
- Бояджиев, П. 1988, Партений Павлович. София: Наука и изкуство. [Boyadzhiev, P. 1988, *Parteniy Pavlovich*. Sofiya: Nauka i izkustvo.]
- Детрез, Р. 2015, Не търсят гърци, а ромей да бъдат. София: Кралица Маб. [Detrez, R. 2015, *Ne tarsyat gartsy, a romey da badat*. Sofiya: Kralitsa Mab.]
- Иванов, Й. 1935, Старобългарски разкази. София: Придворна печатница. [Ivanov, Y. 1935, *Starobalgarski razkazi*. Sofiya: Pridvorna pechatnitsa.]
- Киселков, В. 1956, Проуки и очерти по старобългарска литература. София: БАН. [Kiselkov, V. 1956, *Prouki i ocherti po starobalgarska literatura*. Sofiya: BAN.]
- Милтенова, А. (съст.) 2008, История на българската средновековна литература. София: Изток-Запад. [Miltanova, A. (sast.) 2008, *Istoriya na balgarskata srednovekovna literatura*. Sofiya: Iztok-Zapad.]
- Оболенски, Д. 2001, Византийската общност. Източна Европа 500-1453. [1971] София: УИ Св. Климент Охридски. [Obolenski, D. 2001, *Vizantiyskata obshtnost. Iztocna Evropa 500-1453*. [1971] Sofiya: UI Sv. Kliment Ohridski.]
- Руварац, Д. 1905, Автобиографија Партенија Павловића. - Српски Сион 15 (1905), бр. 14, с. 396-399, бр. 15, с. 430-432, бр. 17, с. 493-495, бр. 18, с. 526-528, бр. 19, с. 553-556. [Ruvrats, D. 1905, *Avtobiografija Partenija Pavloviha*. - *Srpski Sion* 15 (1905), br. 14, s. 396-399, br. 15, 430-432, br. 17, 493-495, br. 18, 526-528, br. 19, 553-556.]
- Тъпкова-Заимова, В. Милтенова, А. 1984, 'Пророчествата' във византийската и старобългарската книжнина. - *Palaeobulgarica* 8 (1984) кн. 3, с. 30-31. [Tarkova-Zaimova, V. Miltanova, A. 1984, 'Prorochestvata' vav vizantiyskata i starobalgarskata knizhnina. - *Palaeobulgarica* 8 (1984) kn. 3, s. 30-31.]
- Clogg, R. 1992, *A Concise History of Greece*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rogel, C. 1977, The Wandering Monk and the Balkan National Awakening. – In: W. W. Haddad & William Ochsenwald (eds), *Nationalism in a Non-National State. Dissolution of the Ottoman Empire*. Columbus.
- Roudometof, V. 1998, From *Rum Millet* to Greek Nation: Enlightenment, Secularization, and National Identity in Ottoman Balkan Society, 1453–1821. - *Journal of Modern Greek Studies* 16.